

1. Introduktion og forskningsoversigt

Asmild Kirke, der ligger på østsiden af Viborg Sønderø, er én af Danmarks ældste kirkebygninger (fig. 1.1). Samtidig er det også en kirke med en efter danske forhold meget kompliceret bygningshistorie med udvidelser, ombygninger og reduktioner, der væsentligst har fundet sted i middelalderen. Afsnittet om kirkebygningen er derfor det væsentligste kapitel i bogen, og her ligger hovedvægten på situationen i middelalderen.

Indledningsvis vil der være et kapitel om kirkens beliggenhed – specielt i forhold til Viborg by. Der vil heri blive argumenteret for, at kirken skal opfattes som én af Viborgs mange middelalderlige kirker.

Paven godkendte i 1169 oprettelsen af et nonnekloster ved kirken, som allerede dengang var op mod 100 år gammel. En del af nonneklostret er udgravet, og der er fundet mange hverdagsgenstande i klosterbygningerne. Derimod er der fra de skriftlige kilder kun ganske få oplysninger om klostrets virke i middelalderen. Der er derfor indsat et kapitel om nonneklostre generelt i Danmark og et om de fysiske forhold ved andre af disse klostre.

Efter Reformationen var klostret i en periode et kongeligt len, før det efter Svenskekrigene blev solgt til en privat ejer. Som herregård hørte stedet dog til de mindre, og med en del ejerskifter. Mest kendt er nok familien Bruun, der ejede stedet i tre generationer. Kapitlet om tiden efter Reformationen vil derfor være af mere overigtsmæssig karakter.

Forskningsoversigt for kirke og kloster

Kirkens komplicerede bygningshistorie er baseret på mange undersøgelser og analyser, som skridt for skridt har bragt nye oplysninger. I dette afsnit vil kun de væsentligste bidrag blive nøjere omtalt.

Vilh. Lorenzen

Det første egentlige forsøg på at forstå den specielle kirkebygning findes i Vilh. Lorenzens redegørelse i *De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie* fra 1933.¹ Specielt med nordsidens udformning med arkader og højkirkevinduer havde det længe været erkendt, at kirken tidligere havde været en basilika, hvor nu sideskibene var fjernet.² Lorenzen udskiller forskellige bygningsfaser, som er markeret på en grundplan tegnet af arkitekt Charles Christensen, der også har bidraget med opmålinger af forskellige detaljer i kirken (fig. 1.2). For Lorenzen var den ældste synlige del skibets vestgavl med en store bue. Hertil hørte et parti af nordre sideskib, hvis ydermur må være påvist ved opførelsen af kirkens våbenhus i 1928.³ Sideskibets mur skulle angiveligt være opført helt af frådsten og med en rundprofileret sokkel og havende en tykkelse på 68 cm. Lorenzen er meget usikker omkring den søndre arkademur, men er inde på, at der kunne skjules skiftevis runde og firkantede piller fra den ældste kirke inde i murværket. Lorenzen har selv (sikkert med hjælp af Charles Christensen) foretaget en mindre udgravning i 1926 ved arkademuren i nord og påvist, at fundamentet for arkadepillerne lå mere end én meter under det nuværende terræn.⁴

C.G. Schultz

I årene 1948, 1950 og 1953 foretog C.G. Schultz fra Nationalmuseet en lang række undersøgelser i og omkring Asmild Kirke. Udgravningerne ændrede helt opfattelsen af kirken. Mest afgørende var undersøgelserne i 1948, hvor det viste sig, at sideskibene var afsluttet med apsiser mod øst og mere væsentligt, at kirken havde haft et vestværk med et vestkor med apsis flankeret af to store tårne (fig. 1.3). Resultaterne blev kortfattet publiceret efter en udgravningskampagne i 1950.⁵

Fig. 1.1. Asmild Kirke set fra syd. Overordnet er der tale om en ganske enkel langhusbygning med et lavt tårn og et nyere våbenhus på nordsiden. Ved en nøjere betragtning ses dog mange uregelmæssigheder, der vidner om en kompliceret bygningshistorie. Foto: HKK 2012.

I 1950 vendte Schultz tilbage for at finde det præcise nordøsthjørne på nordtårnet. Ved den lejlighed opdagede han, at der var indmuret en runesten i tårnets østvæg ca. $\frac{1}{2}$ m over terræn og lige ud for indgangen i nordre sideskib.

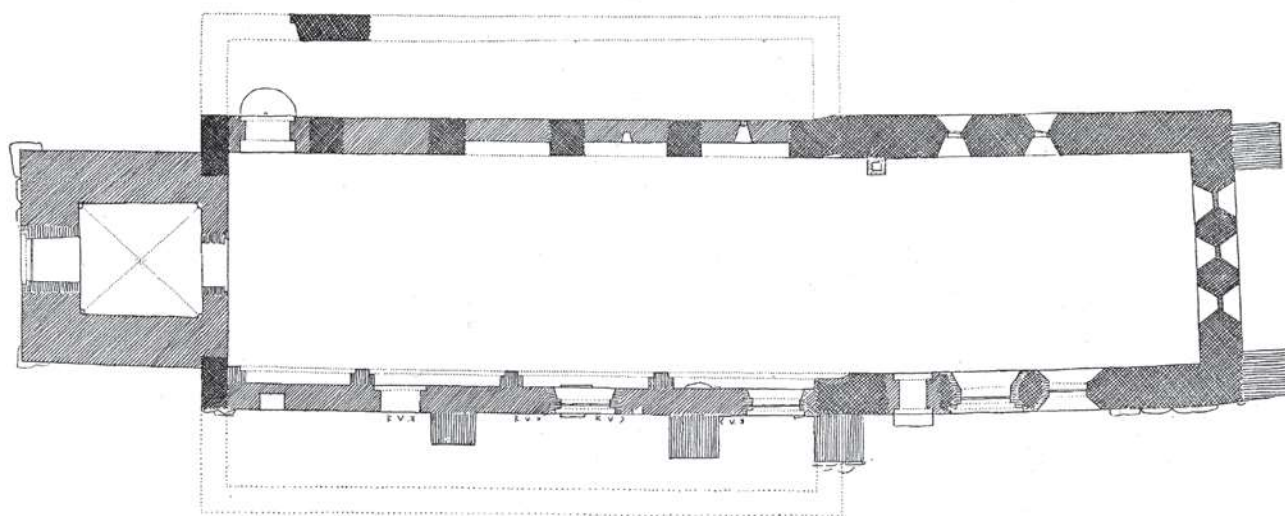
Nye undersøgelser blev udført i koråbningen i 1953 for at få mere klarhed over udformningen af det oprindelige kor. Der blev fundet forskellige fundamenter på tværs af kirken, uden at det vist blev helt afklaret, hvad formålet havde været. Som ved de andre af Schultz' undersøgelser består dokumentationen kun af opmålinger og billeder. Alene i forbindelse med artiklen fra 1951 er der nogle få sider tekst om bygningen, hvor hovedresultaterne er gengivet i forbindelse med en grundplan og en tegning af kirken (fig. 1.4). Til gengæld kommer runestenen, hvis indskrift han alligevel ikke ville bruge, til at tage magten fra bygningsundersøgelserne, som ellers burde have været den store sensation.

Udgravninger i klosterbygningerne

Fra 1961 og nogle år frem foretog Viborg Stiftsmuseum omfattende udgravninger i klostrets vestfløj og nærmeste omgivelser.⁶ Udgravningen foregik sideløbende med undersøgelserne i Asmild Bispegård, der desværre også fik samme museale jorنالnummer.⁷

De to udgravninger blev dog påbegyndt samtidig i sensommeren 1961, hvorefter der vist årligt blev gravet i klostertomten til og med 1968.⁸ Et par profiler ved brønden er dateret til henholdsvis 1969 og 1970 og viser en fortsat beskeden indsats på dette sene tidspunkt.⁹ Undersøgelserne fandt sted på forskellige tidspunkter af året og i varierende længder, men fortrinsvis i sensommeren og efteråret. Noget tyder på, at intensiteten i udgravningerne var stærkt afhængig af, om der var andre preserende arkæologiske opgaver i Viborgs midtby (fig. 1.5).

Ved den første kampagne i 1961 blev der som planlagt udlagt tre felter fra vest mod øst, hvor det viste sig, at der

Asmild Kirke. Plan.
Maal: 1 : 200.

1. Romansk. 2. Romansk tilføjet.
3. Gotisk. 4. Gotisk tilføjet. 5. Renaissance.
6. Barok. 7. Moderne.

Fig. 1.2. Villh. Lorenzens grundplan af Asmild Kirke. Tolkningen af kirkens mange byggefaser er angivet med forskellige skraveringer. Planen er udført længe før, de grundlæggende udgravninger blev sat i værk. Opmåling: Charles Christensen, efter Lorenzen 1929.

kun var klosterbygninger i det vestligste felt helt mod vest, mens der var grave fra kirkens tidlige tid mod øst.¹⁰ Undersøgelsen blev derfor udvidet med en smal grøft yderligere mod vest ned over skrænten, hvor man fandt bygningens vestmur. De efterfølgende kampagner blev derefter koncentreret omkring vestfløjen og dens sammenbygning mod syd. I 1963 anlagde man et snit langs vestfundamentets inderside i hele dets længde og konstaterede, at der ud over den tidlige fløj til dels også var en senmiddelalderlig bygning på samme grund.¹¹ Hele vestfundamentet blev afdækket i 1966, og det påvistes, "at vestmuren hvilede på over to meter tykke fyldlag, der var fyldt ud over den oprindelige grusskrænt."¹² I 1967 "afdækkedes hele den sydlige del af vestfløjen, deriblandt sydturen, der havde samme karakter som vestmuren, men var funderet langt dybere."¹³ Syd for sydfløjen påvistes en velbevaret, stensat brønd fra 1300-tallet.

Undersøgelserne gav mange væsentlige resultater. Området, hvor klosterbygningerne blev anlagt, havde

i den nordlige del tidligere været benyttet som kirkegård. Der kunne konstateres en betydelig opfyldning af terrænet forud for opførelsen af en grundmuret vestfløj, og der kunne påvises flere byggefaser. Bygningen havde været udsat for en omfattende brand i midten af 1300-tallet.

Området var også præget af betydelige forstyrrelser af kældre fra det senere herregårdsanlæg, hvilket vanskeliggjorde visse iagttagelser omkring den middelalderlige bygning. Til gengæld var der andetsteds på tomten betydelige kulturlag med mange genstandsfund.

Hubert Krins

De tidligste danske stenkirker blev behandlet i en afhandling af Hubert Krins i 1968 med et større selvstændigt afsnit om Asmild Kirke.¹⁴ Hertil kommer også et omfattende systematisk afsnit om alle de tidlige kirker i landet, hvor Asmild inddrages. Krins synes overordnet at følge Schultz i opfattelsen af, at kirken var opført som

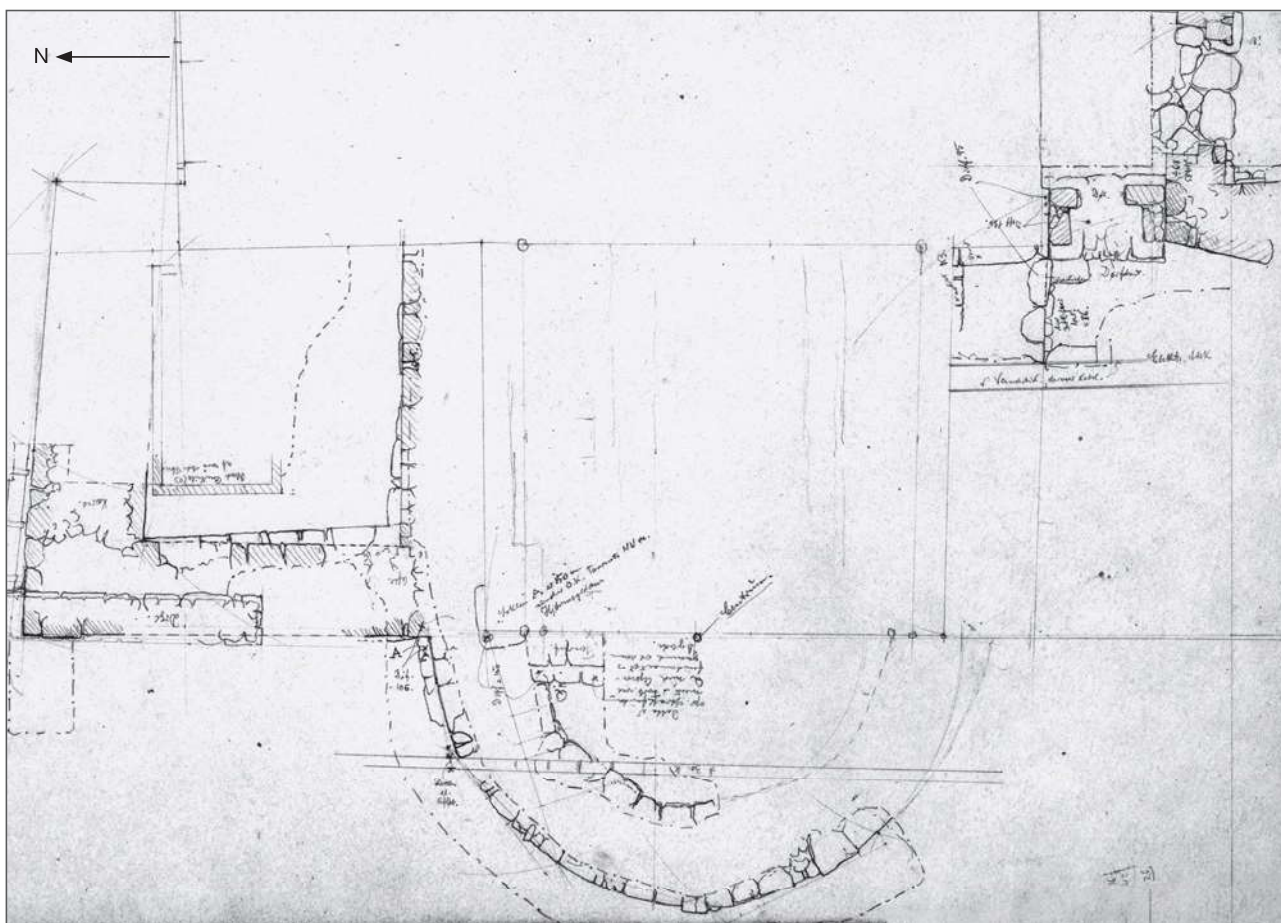

Fig. 1.3. Plan af C.G. Schultz' udgravning 1948. Opmålingen viser, hvor meget Schultz fik undersøgt i sin første udgravningskampagne. Opmåling: C.G. Schultz 1948, Nationalmuseet.

en helhed (fig. 1.6). Han henviser dog til en tegning af Harald Langberg, hvor vestkoret tolkedes som en senere tilføjelse til erstatning for den oprindelige vestgavl.¹⁵

Krins lægger vægt på skiftet mellem runde og firkantede piller i arkadevæggen i syd. Han drøfter, om det er en barbariseret form for den saksiske støtteveksel, hvor den ægte støtteveksel bestod af firkantede piller og søjler, fordi der ikke fandtes byggemateriale til søjler i Danmark på dette tidspunkt. Han anser St. Cyriakus i Gernrode som et centralt monument for en mulig inspiration, men peger dog også på tænkelig indflydelse fra andre sydligere liggende kirker, hvor vekslingen i stedet for søjler også sker mellem runde og firkantede piller.¹⁶

Udgravning 1973

I 1973 fjernede menighedsrådet ved Asmild Kirke et lille ligkapel, der var placeret nogenlunde, hvor kirkens

søndre vesttårn havde stået. Fjernelsen gav mulighed for arkæologerne fra Viborg Stiftsmuseum til at undersøge dette tårn.¹⁷ Ved udgravningen fandt man under tårngulvet en centralt placeret grav, og det kunne i bunden af graven konstateres, at den delvis var anlagt i en plyndret fundamentgrøft fra sideskibets oprindelige fortsættelse mod vest. Ved undersøgelsen afdækkede man også fundamenter fra nordgavlen på klostrets vestfløj og konstaterede dens sammenbygning med sydtårnet. Der blev fundet et brandlag i tårnet med mønter fra første halvdel af 1300-tallet. Brandlaget tolkedes som vidnesbyrd om årsagen til nedlæggelsen af det store vestanlæg.

Udgravninger 1978 og 79

I 1978 skulle der indlægges fjernvarme, og en gammel olietank, der var placeret ovenpå søndre sideskibsmur, blev fjernet.¹⁸ Det gav muligheder for fortsatte under-

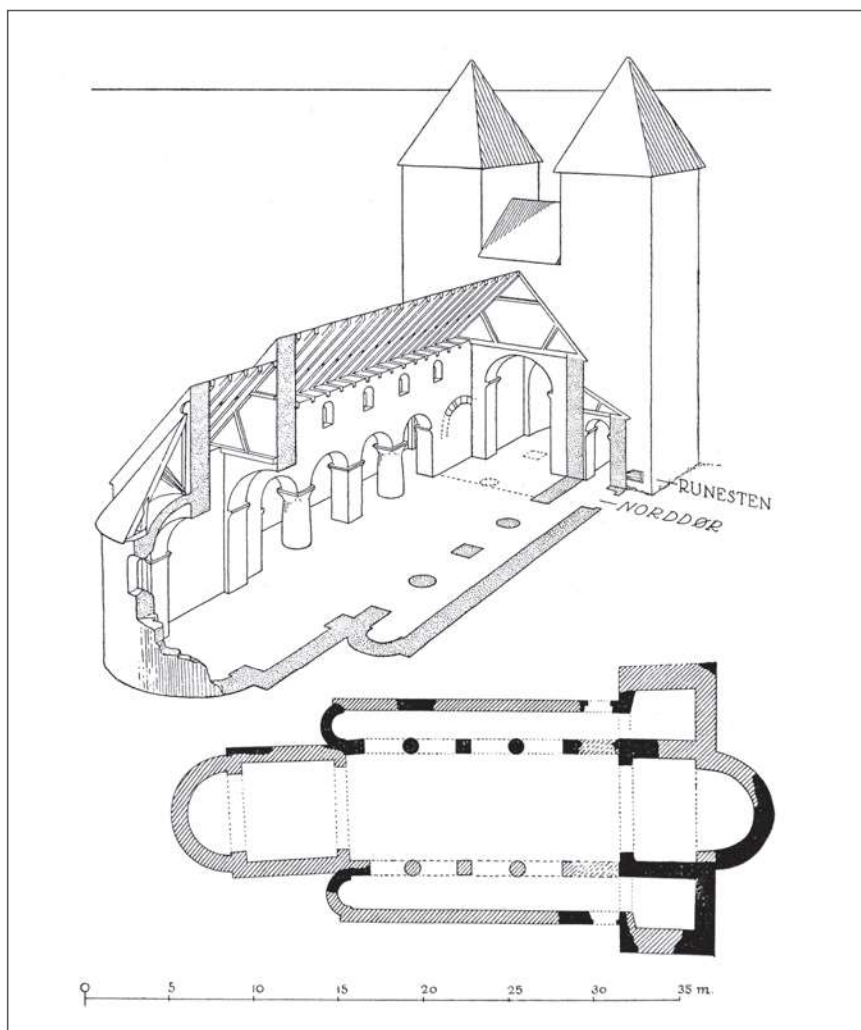

Fig. 1.4. Rekonstruktion af kirken med kik ind i det indre og en grundplan, sådan som Schultz tolkede situationen i 1951. Han opfattede kirken som et resultat af en enkelt byggefase, men havde problemer med de mulige rester af en bue i det vestligste fag, der ses indtegnet på snittet. Tegning: C.G. Schultz 1951, Nationalmuseet.

søgelse i det søndre tårn og den vestligste del af sideskibet (fig. 1.7)

Murværket var en del fugtskaded på sydsiden, hvilket medførte, at pudsen blev banket af og murene repareret. Der var derfor mulighed for at registrere murværket i den vestligste 2/3 af skibet helt ned til fundamenterne.

I forbindelse med fjernelsen af det gamle oliefyr og den tilhørende skorsten blev det muligt at foretage bygningsarkæologiske undersøgelser i tårnets kælderrum og det øvre tårnrum. Her påvistes, at der i perioden efter vestværkets nedbrydning og inden opførelsen af det senmiddelalderlige, nuværende tårn var bygget to kraftige stræbepiller ved skibets vestgavl.

Undersøgelserne fortsatte i 1979 med udgravning af det nordre tårn og en mindre del af apsiden. En stor del af tårnrummet var opfyldt af en stor muret grav fra

1806. Den blev fjernet og underneden fremkom bunden af fundamenterne til den vestligste del af nordre sideskib. Det kunne afklares, at sideskibets vestgavl på indersiden var sluttet ca. 20 cm før det senere nordtårn. I øvrigt havde sideskibets vestligste fag været skilt fra den øvrige del, som det fremgik af et kraftigt fundament.

Afbankningen af pudslag blev fortsat på kirkens syd-væg og korets østgavl (fig. 1.8). Mod øst blev der gravet ned til fundamenterne, og det kunne påvises, at der ikke som tidligere tolket var sten fra en eventuel apsis, der nåede uden for den gotiske gavl. Mod syd blev afbankningen kun ført ned til nuværende terræn, så der blev ikke mulighed for at efterprøve C.G. Schultz' påvisning af det oprindelige kors sydøsthjørne. Af praktiske grunde blev der heller ikke mulighed for at foretage samme detaljerede opmåling af murværket som i 1978 (planche 2).

Fig. 1.5. Sidste fase i udgravningen af klostrets vestfløj. Brædderne i forgrunden dækker over den udgravede brønd. I baggrunden foran kirken ses et ligkapel, der blev fjernet i 1973, og plankeværket, der dannede skel mellem kirkens og Asmildgårds områder. Billedet afslører, at udgravningen har fået lov til at hvile i en længere periode. Foto: Erik Levin Nielsen 1970, Viborg Stiftsmuseum.

Undersøgelse 1984

I 1984 kom turen til kirkens nordside, hvor pudset på koret og de tilmurede arkader blev banket af.¹⁹ Der viste sig små lidt sjuskede udførte vinduer i tilmuringen af de østligste arkader. Murværket i korets nordside var i årenes løb ikke repareret i så omfattende grad som på sydsiden. Til gengæld havde facadeskallen i den nedre del sluppet murkernen og måtte mures om. Under terræn var murværket OK, men lige over var slippet på ca. 10 cm (fig. 1.9). I en temmelig stor del af facaden fra terrænhøjde til vinduernes sålbænk blev skallen nymuret. Det er gjort meget omhyggeligt, således at kun eksperter bemærker det nye murværk.

Nordsiden blev opmålt mekanisk med henholdsvis et topometer og ved hjælp af fotogrammetri. Manuel opmåling blev sparet væk ved de store flader. De ne-

derste skifter af koret var opført med kampesten og frådstenskvadre og blev derfor opmålt manuelt.

Af hensyn til et omfangsdræn blev apsidens i nordre sidskib afdækket i hele den indvendige runding, hvor der påvist et velbevaret pudslag på frådstenene.

Undersøgelse 1990

I 1990 blev der arbejdet på skibets inderside.²⁰ Løst-siddende kalk og puds blev hugget ned (fig. 1.10). Der påvist ni bomhuller placeret i regelmæssig afstand i niveau med orgelpulpituret og frem til overgangen mellem skib og kor. Formentlig har bomhullerne været beregnet til bjælker, der har båret det middelalderlige nonnepulpitur. Det indre af kirkens nordvæg blev ved denne lejlighed opmålt.

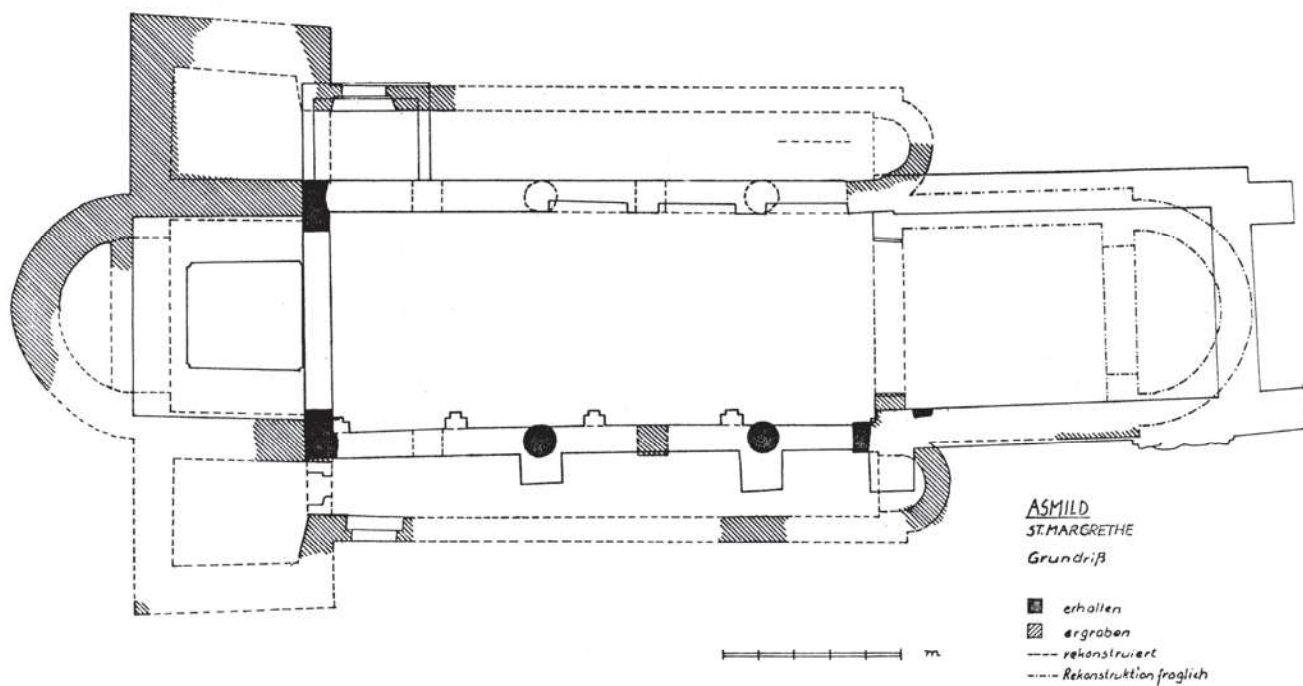

Fig. 1.6. Grundplan af den romanske Asmild Kirke ifølge Hubert Krins. Grundlæggende er det dog blot Schultz' plan, der gengives. Den er til gengæld indtegnet på en plan af den eksisterende kirke. Vedrørende den detaljerede udformning af kor og apsis mod øst er Krins lidt skeptisk, men følger Schultz. Tegning: Hubert Krins 1968.

Fig. 1.7. Udgravningen i sydtårnet og søndre sideskib 1978 set fra luften. Udgravningen er stort set afsluttet. Det mørke felt i forgrunden er den grav, der tømtes i 1973. Foto: Jens Vellew 1978, Viborg Stiftismuseum.

Fig. 1.8. Afbanket murværk ved skibets østligste arkade. Fjernelsen af pudsens afslører dels rester af stikket over åbningen og dels et lukket vindue i arkadens tilmuring. Foto: Jens Vellew 1979, Viborg Stiftsmuseum.

Undersøgelser i 1999 og 2001

I forbindelse med udlægning af den store parkeringsplads syd for kirken blev der i 1999 lavet et snit på tværs af stedet for den eftermiddelalderlige østfløj.²¹ Snittets præcise placering findes ikke angivet. Konklusionen fra resuméet lyder: "I en Ø-V gående søgegrøft gennem østfløjen kunne det ses, at bygningerne fra nyere tid højst sandsynligt har stået på klosterfundamenterne. Desuden kunne det ses, at store dele af klosteret ligger på et kunstigt skabt plateau, hvor meget store mængder

sand er blevet båret eller kørt til området for at hæve terrænet syd for kirken." Der blev påvist et fundament (AL) af meget store sten, der betegnes som middelalderligt. Formentlig blev der også påvist et senmiddelalderligt affaldslag med en del keramik.

Forud for en udvidelse af Asmild Kirkegård mod syd mellem parkeringspladsen og Vinkelvej udlagde Viborg Stiftsmuseum tre søgegrøfter (øst-vest) i det berørte område.²² Grøfterne blev anlagt i et område, der mod nord lå ret tæt øst for den eftermiddelalderlige østfløj,

Fig. 1.9. Den nederste del af murværket i korets nordmur set fra øst. Det ses, at lige under terrænhøjde er der et spring i murværket, hvor teglstensskallen i den øvre del har sluppet murkærnen. Foto: Jens Velle 1984, Viborg Stiftsmuseum.

Fig. 1.10. Undersøgelsen af nordmurens inderside ved Morten Aaman Sørensen fra Nationalmuseet. Der blev ikke påvist spor efter kalkmalerier. Foto: Jens Velle 1990, Nationalmuseet.

mens de to længere mod syd kunne have relevans for klostrets avlsbygninger. Kun i den midterste grøft blev der fundet anlæg i form af en brølægning, der må opfattes som ældre end avlsgården fra 1910. Her er således bevaret ældre kulturlag, men om de kan række tilbage til middelalderen kan ikke afgøres.

Forskningsoversigt efter Reformationen

Som tidligere nævnt spillede Asmild Kloster ikke nogen væsentlig rolle efter Reformationen, hvorfor stedet heller ikke har tiltrukket megen forskning. Henning Paulsen har i en kort artikel behandlet lensmandstiden og den første tid under privat eje.²³ Fremstillingen

bygger væsentligst på Kancelliets Brevbøger. Kirkens og klostrets historie efter Reformationen med særligt henblik på det eftermiddelalderlige inventar er behandlet af Jens Velle.²⁴

Daniel Bruun har beskrevet slægten Bruuns forbindelse til Asmild Kloster.²⁵ Bogen er dog mest erindringsstof og specielt knyttet til familiære forhold. Der er ikke meget specifikt vedrørende Asmild Kloster med hensyn til ejendom og bygninger, men forskellige kulturhistoriske oplysninger, som at i hans barndom var postvæsnet primitivt, så en forsendelse fra København til Viborg kunne tage hele fire dage.

Birgit Løgstrup har i en mere generel beskrivelse af egnens landbrugshistorie kortfattet behandlet Asmild Klosters gods i 16- og 1700-tallet.²⁶

Noter

1. Introduktion og forskningsoversigt

1. Lorenzen 1933, s. 67-74 + Tavle II-IV.
2. Fx i Trap 1875, Bd. 5, s. 418.
3. Der henvises til oplysninger af den lokale arkitekt Chr. Jensen, Lorenzen 1933, s. 68, note 1.
4. Lorenzen 1933, s. 71-72.
5. Schultz 1951.
6. Viborg Museum, VSM A2. Udgravningen blev ledet af stud.mag. Erik Levin Nielsen. I lange perioder blev udgravninger udført af museumsassistent Anders Olsen med hjælp af militær-nægtene. I 1966 og 67 var det tilsyneladende denne autodidakte arkæolog, som alene stod for udgravningen. En del af opmålingsarbejdet blev udført af stud.mag. Mette Iversen. Der foreligger mange omhyggelige opmålinger heraf en del med uddybende tekst påskrevet, men ikke nogen samlet beretning, der hjælper læseren med at finde sammenhængene mellem undersøgelsens arkivalier.
7. Formentlig var det ganske enkelt for de udgravende arkæologer at skelne mellem de to lokaliteter. Desværre har uoverskueligheden for udenforstående i de mange forløbne år været årsag til, at materialet meget hurtigt blev lagt væk igen.
8. Undersøgelsen kan følges gennem de årlige trykte beretninger fra Viborg Stiftsmuseum fra 1961-62 til 1968-69.
9. Der foreligger også arbejdsedler for en uge i oktober-november 1971, hvor der dog næppe kan være foretaget ret meget.
10. Viborg Stiftsmuseum 1961-62, s. 1-2.
11. Fra Viborg Amt 1964, s. 148.
12. Viborg Stiftsmuseum 1966-67, s. 1-2.
13. Viborg Stiftsmuseum 1967-68, s. 1-2.
14. Krins 1968, s. 21-26.
15. Langberg 1955, s. 46 + fig. 29.
16. Krins 1968, s. 24.
17. Viborg Museum, VSM D657. Undersøgelsen blev udført af Erik Levin Nielsen og Jens Vellev.
18. Viborg Museum, VSM D803. Udgravningen blev udført af Jens Vellev og forfatteren.
19. Viborg Museum, VSM E209. Udgravningen blev udført af Jens Vellev og forfatteren.
20. Undersøgelsen blev udført af Morten Aaman Sørensen for Nationalmuseet. Materiale på Nationalmuseet og på Viborg Museum, VSM E209.
21. Viborg Museum, VSM F879. Udgravningen blev udført af stud.mag. Bo Gregersen. Beretningen er ret karrig med oplysninger.
22. Viborg Museum, VSM G194. Undersøgelsen blev gennemført af stud.mag. Morten Søvsø.
23. Paulsen 1950.
24. Vellev 1990, s. 27-72.
25. Bruun 1925.
26. Løgstrup 1993.

2. Beliggenhed

1. Krongaard Kristensen 1987, s. 36-37. Argumentationen for opstemningen er uddybet i Krongaard Kristensen 1998b, specielt s. 59-61.
2. Således i pavebreve 1170 og 1188, DiplDan 1, III, 11 & 1, III, 149. I brevene nævnes også Sankt Mortens Kirke, hvorom det udtrykkeligt angives, at den ligger på øen Fur. Ligeledes i biskop Niels' overdragelse af kirken til domkapitlet, DiplDan 1, II, 172 og DiplDan 1, III, 9-10.
3. VitæSanct s. 263; Danske Helgeners Levned I, s. 156; Agergaard 2015, s. 45.
4. DiplDan 1, II, 175.
5. Krongaard Kristensen 1987, s. 72-73.
6. Om draget og sagnet, der er knyttet til en underjordisk gang, se også Vellev 1991.
7. Resen 1934, s. 18, n. 2.
8. Krog 1779, s. 195-196.
9. Ursin 1849, s. 118.
10. Krongaard Kristensen 1987, s. 36-37.
11. Krongaard Kristensen 1987, s. 29-32.
12. Matthiessen 1933.
13. Oversættelse efter Danske Helgeners Levned I, s. 73.
14. Krongaard Kristensen 1987, s. 40-41.
15. Levin Nielsen 1968.
16. Krongaard Kristensen og Poulsen 2016, s. 52-55. Der blev senere i 2001 gennemført en omfattende udgravning i samme område med inddragelse af ganske mange naturvidenskabsfolk, hvilket førte til mange spændende resultater, Viborg Søndersø 1018-1030.
17. Jensen 1998, s. 88. Den har næppe haft lang omløbstid i England, men kan naturligvis have fungeret anderledes i Danmark.
18. Krongaard Kristensen 1998, s. 54-55.
19. Vellev 1991. Gisles færd kan tidsfæstes ud fra henvisninger til historiske hændelser, som er nævnt i sagaen. Som de andre beretninger om sagatiden er Gisles vel nedskrevet i 1200-tallet.
20. Primsigning er en symbolsk handling blandt vikinger i Norden, hvor personer modtager korsets tegn uden at lade sig døbe. Formentlig skete det hovedsageligt med henblik på bedre at kunne begå sig i omgang med de kristne.
21. Ulriksen, Krause og Jensen 2014, s. 171-175; Krongaard Kristensen og Poulsen 2016, s. 52-55.
22. Krongaard Kristensen og Poulsen 2016, s. 55.
23. Krongaard Kristensen og Poulsen 2016, s. 52-59.
24. Krongaard Kristensen 1987, s. 78; Krongaard Kristensen 1998, s. 352-353. Således antages også Norwich i England at være opstået ved en sammensmeltning af flere mindre bebyggelser, Carter 1979.
25. Gelting 2004, s. 175-176. Knud den Stores stiftsinddeling var baseret på store stifter: Jylland, Fyn med Lolland og Falster, Sjælland og Skånelandene.